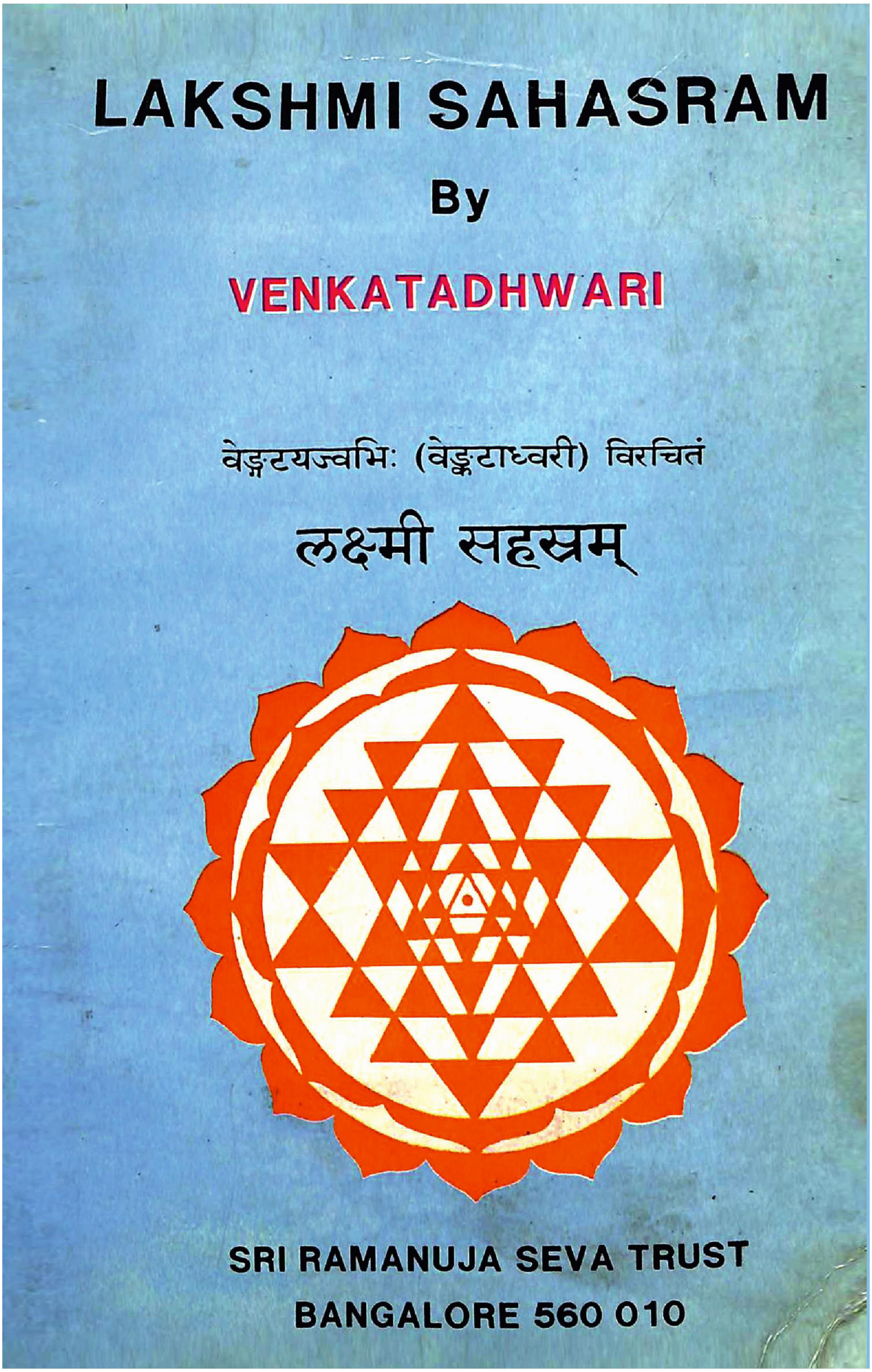
LAKSHMI SAHASRAM
By
VENKATADHWARI
वेङ्गटयज्वभिः (वेङ्कटाध्वरी) विरचितं
लक्ष्मी सहस्रम्
SRI RAMANUJA SEVA TRUST
BANGALORE 560 010

About the editor

Sri P. Ramanujan, has edited this work referring to older printed versions and has taken pains to bring the book to its present highly readable form. He not only wrote the entire manuscript, twice, legibly for computerised typing-cum-photo typesetting process, but also critically edited the typed version to rid it of errors.

He has also enriched the book with his scholarly introduction in Sanskrit **'Nivedika'** He is the son of Late **Sri Sohattur Parankushachar,** an illustrious scholar and authority in Krishna yajur-veda, under whose feet he has learnt Divya Prabandhams & krishna yajur veda. He also has deep insight in vishistadvaita vedanta. A disciple of the 44th Swami of Sri Ahobila Mutt, Sri van Satakopa Sri Vedanta Desika Yatindra Maha Desika, Sri Ramanujan is an engineer by profession in HAL, Bangalore.

LAKSHMI SAHASRAM

By

VENKATADHWARI

SRI RAMANUJA SEVA TRUST
1241, "SREE CHARANA" II STAGE
RAJAJINAGAR BANGALORE 560 010
Phone: 35 05 82

From
Sri Ahobila Mutt
ஸ்ரீ அஹோபில மடம்
Camp Srirangam, Trichy 620006.

To
Sri Ramanuja Seva Trust,
1241, II Stage,
Rajajinagar
Bangalore 560010
Date 26th March 1988.

॥ श्रीमते श्रीलक्ष्मीनृसिंह परब्रह्मणे नमः ॥
॥ श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्री वीरराघवशठकोपयतीन्द्रमहादेशिकाय नमः ॥

कल्याणपुरी विराजमान 'श्री रामानुज सेवा ट्रस्ट्' द्वारा श्री वेङ्कटाध्वरि महाकविप्रणीतः लक्ष्मीसहस्र ग्रन्थः प्रकाश्यत इति ज्ञात्वा भृशं तुष्यामः। वेङ्कटाध्वरिकवेः अलङ्कारादि विविधशास्त्र पारीणत्वं सर्वेषां सुविदितमेव। ग्रन्थोऽयं अभीष्ट सर्वफलप्रदः इति सर्वैः पापठ्यते। तत्सौकर्याय ग्रन्थस्यास्य सम्यङ् मुद्रणं आवश्यकं भवतीति एतेषां प्रयत्नः सार्थ एव भवेदिति निश्चिनुमः। सर्वेऽपीमं ग्रन्थं क्रीत्वा तदुपयुज्य च एतेषां प्रयत्नं सफलयन्त्विति आशास्महे। प्रकाशनं चास्य वरिष्ठगुणविभूषितेन पराशरेण अस्मच्छात्रवर्येण भवतीति अस्माकं परमं प्रमोदस्थानं। अस्य मुद्रण, प्रकाशन, क्रय, पठनादि कर्तॄणां श्रीमाल्लोलः सर्वतोमुखानि श्रेयांसि अनारतं आदधात्विति च आशास्महे ॥

दिश्यासुः दीर्घमायुः धनं अपरिमितं देहपुष्टिं वरिष्ठां
पुत्रान् मित्राणि दारान् अखिल सुखयुतान् आधिपत्यं च भूमेः।
उद्यन्मार्ताण्डरोचिः परिचय विकसत्पुण्डरीक प्रबुद्धाः
श्रीमल्लक्ष्मीनृसिंह प्रसृमर करुणापूरपूर्णाः कटाक्षाः ॥ इति

HIS HOLINESS,
THE JEER OF SRI AHOBILA MUTT.

1 Apr '88

© SRI RAMANUJA SEVA TRUST

LAKSHMI SAHASRAM

Edited ~~*Compiled*~~ *by:* Vidwan. P. Ramanujan

Published by: Sri Ramanuja Seva Trust
1241, 'Sreecharana
II Stage, 4th Main, Rajajinagar
Bangalore - 560 010. Phone: 350582

FIRST EDITION 1988

FIRST PRINT 2,000 Copies

PRICE Rs. 30/=

K. Rajagopalachar

Photocomposed at: XL-Fototypes, Rajajinagar,
Bangalore - 560 010. Phone: 358399

Printed at: Aparna Printers & Publishers Pvt. Ltd.,
Malleswaram, Bangalore - 560 055. Phone: 348142

श्रीः

श्रीमते लक्ष्मीहयवदनपरनब्रह्मणे नमः ।

श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्री वेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकाय नमः ॥

लक्ष्मीसहस्रनिवेदिका

श्रुत्युक्तविभवां विभ्वीं देवदेवीं श्रये श्रियम् । वाचं श्रद्धां तथा मेधां दत्तात्सा मे तथाविधा ॥

लक्ष्मीसहस्रनामेदं वेङ्कटाध्वरिणा कृतम् । सम्मुद्य स्तुतिरत्नं यत्सुप्रकाशनिनीषया ॥

किञ्चित्प्रास्ताविकत्वेन तदौन्नत्यं निवेद्यते । लक्ष्मीतत्कान्ततद्भक्ततुष्ट्यै स्यादिदमञ्जसा ॥

क्वाहम् अत्यलसो मन्दः क्व वा लक्ष्मीर्हरिप्रिया । तथापि तद्गुणान्वक्तुम् उद्युञ्जे तत्कृपाबलात् ॥

अयि भोः प्रेक्षावन्तो महाजनाः!

सुविदितमेवेदं समेषां विद्वद्वराणां महाकविवेङ्कटाध्वरिणः चरितं प्रथितानेकग्रन्थरचनञ्च । तेषां ग्रन्थेष्वन्यतमम् अनुत्तमं वक्तृविषयवचनपाटवादिबहुमहिमशालि श्रुत्यर्थगर्भितं च चकास्तीदं लक्ष्मीसहस्रनामकं स्तोत्ररत्नं महालक्ष्म्याः समस्तकल्याणगुणगणप्रकाशकम् । प्रथितं चेदं स्तोत्ररत्नं विधिवदधीतं (सुपठितं) सत् नेत्रपाटवाविष्कारीति । सन्ति च व्याख्याः ग्रन्थरत्नस्यास्य तात्पर्यवर्णनपराः । ईदृशविभवस्याप्यस्य महाग्रन्थस्य सर्वोपयुक्तं मुद्रितपुस्तकं दुर्लभं सञ्जातमिति दूयमानैः कैश्चिद्भक्ताग्रेसरैः बहुप्रयासपूर्वकमपि अस्य दौर्लभ्यापाकरणं सङ्कल्पितं, भगवत्प्रसादेन महालक्ष्म्याः कटाक्षेण च इदानीं निर्वर्तितम् । एतस्मिन्नवसरे अस्य ग्रन्थस्य विषये किञ्चित्वक्तव्यमस्तीत्यपि आलोच्य काचिन्निवेदिका अत्र संयोजिता । अत्र ग्रन्थकर्तृविषयः, ग्रन्थशैली, स्वरूपं तथा तत्र वर्तमानानाम् असंख्येयार्थरत्नानां श्रुत्युक्तविषयाणां दिङ्मात्रप्रदर्शनं च प्रचिकटिषितः ।

महाग्रन्थस्यास्य कर्तारः श्रीरघुनाथसूरियज्वनः सकलशास्त्रपारीणस्य तनूभवाः श्रीग्रन्थकर्तृभिरेव निर्दिष्टाः (चित्रस्तबके, श्लो. ९३५) । इमे च कवयः अधुनातः त्रिशतवर्षेभ्यः प्राक्काञ्चीनगर्याः समीपे दीपप्रकाश इति प्रसिद्धे अर्चामूर्तिमन्दिरानूपे लब्धजनिमन्तः अरिशाणफालनामकग्रामीणाः इति च ज्ञायते । एषां पितृवर्याणां रघुनाथसूरीणां सर्वशास्त्रपारङ्गतत्त्वं विद्वन्मनोहारि श्लेषयमकादिक्लिष्ट-अलङ्कारवैदुष्यप्रकाशकग्रन्थनिर्माणं च प्रथितमस्ति । एषां विषये, 'पञ्चमतभञ्जननिबन्धनविख्यात-तातयज्वभागिनेयवाजपेयादियाज्यात्रेयवंशमौक्तिकीभवदप्पयार्यतनूभवश्लेष-यमकचक्रवर्तिरघुनाथाचार्यतनयैः श्रीनिवासकृपातिशयसंविदितनयैः सीताम्बागर्भसम्भवैः श्रीमत्काञ्चीनगरवास्तव्यैः वेङ्कटयज्वभिः (वेङ्कटाध्वरी) विरचितं लक्ष्मीसहस्रम्' इति 'खर'संवत्सरस्य 'मीन'मासि (१८९१) कुम्भघोणस्थश्रीविद्याक्षरमुद्राशालायां मुद्रिते सव्याख्ये लक्ष्मीसहस्रपुस्तके दृश्यते । (एतच्च ग्रन्थलिपिस्थं पुस्तकमेवावलम्ब्य अत्र प्रकृतग्रन्थः मुद्रितः इत्यप्यवधेयम् ।) एते च कवयः दीपादुत्पन्नप्रदीपवत्कुले महति यज्वानां सञ्जाताः अत्याश्चर्यकरं मेधाविलासम् अध्यतिष्ठन्निति नात्र किञ्चिदतिशयविषयम् । न च तिरोहितमेषां पाण्डित्यं न्याय-व्याकरण-मीमांसा-वेदान्त-अलङ्कारादिशास्त्रेषु एतद्ग्रन्थाध्येतृणाम् । एभिरेवोक्तं निजे सुप्रसिद्धे विश्वगुणादर्शनामके चम्पूग्रन्थे 'तत्सुतस्तर्कवेदान्त-तन्त्रव्याकृतिचिन्तकः । व्यक्तं विश्वगुणादर्शं विधत्ते वेङ्कटाध्वरी ॥' (उपोद्घाते २) इति । अस्मिन्ग्रन्थे विशिष्य एषां महालक्ष्म्याः श्रैष्ठ्यप्रतिपादने सर्वथा श्रुत्यर्थानुसारिता, दृढा भक्तिः, प्रतिपादनशैल्युत्कर्षः, लक्ष्म्याः गुणान् पुष्पवन्निरूप्य तान् स्तबकरूपेण संग्रथ्य तत्पदयोरर्पणमुखेन आविष्कृतः आदरातिशयः इत्यादि श्रीमतः वेदान्तदेशिकाचार्यान् कविकथकसिंहान् सर्वतन्त्रस्वतन्त्रान् संस्मारयति । कवयश्चैते, 'यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ' (श्वेताश्वतरे 6.23) इतिवत् वेदान्ताचार्येष्वत्यन्तं भक्तिनम्राः इत्यप्यत्रैव सुव्यक्तम् । अन्यदपि वक्तुं शक्यते यत् अस्य ग्रन्थस्य वेदान्ताचार्याणां पादुकासहस्रसाम्यमस्तीति । उभावपि ग्रन्थौ विषयवैलक्षण्ययुक्तौ, दुरूहबहुश्रुत्यर्थगर्भितौ, कविगर्वनिर्वापकौ, सहस्रश्लोकयुक्तौ, बहुपद्धतिस्तबकविभक्तौ, अन्यादृशौ, आबालगोपालम् आदरपठितौ, अथापि बहुचित्राद्यलङ्कारनिर्भरौ भगवदानन्दजननाविति सूपपादम् । अन्यच्चैनयोस्साादृश्यं विस्मयावहं यत् उभावप्येतौ स्पर्धया ग्रथिताविति । वेदान्ताचार्यास्तु परमपुरुषप्रयेस्या अनुगृहीतं कवितार्किकसिंहबिरुदं स्वस्मिन् अननुरूपं मन्वानैः मत्सरिभिः कैश्चित् प्रेरितास्सन्तः श्रीरङ्गनाथपादुकावेव

विषयीकृत्य अवलम्ब्य च रात्रावेकयाममिते समये अस्ताविषत असाविषत च ग्रन्थरत्नं पादुकासहस्रनामकं समस्तवैष्णवलोकभाग्यफलम् ।

अत्रैव प्रारम्भस्तबकत्रयोविंशपद्ये ग्रन्थकृतः वेदान्ताचार्याणां साक्षात् श्रीहयवदनापरावतारत्वात् पादुकासहस्रग्रथनं न कस्यचित् विस्मयावहम् इति वचनमुखेन स्वस्य लक्षीसहस्रग्रथनं श्रीकटाक्षमात्रनिर्वर्त्यं विस्मयावहमेवेति स्वनैच्यम् अनुसन्दधते ।

वेङ्कटाध्वरिकवयस्तु स्वीये विश्वगुणादर्शनामके चम्पूग्रन्थे परमात्मानं नैर्घृण्ययुक्तं कृशानुवाक्येनापि प्रत्यपीपदन्निति निग्रहेच्छायुतेन भगवता एषां चक्षुरिन्द्रियपाटवे अपहृते तेनैव स्पर्धमानाः विश्वावसुवचसा विश्वसितभगवत्करुणाकरत्व-प्रतीतियुक्ताः 'राघवाद्धि भयं घोरं राक्षसानामुपस्थितम्' (वा.रा. ५.२७.४३) इतिवत् सर्वलोकशरण्ये सर्वभूताभयदे राघवे स्वापचारात्क्रुद्धे सति 'अलमेषा परित्रातुं राघवाद्राक्षसीगणम्' (वा.रा. ५.५८.५७) इति प्रथितविभवायाः सीतायाः शरण्यत्वे दृढमध्यवसन्नाः तामेव भगवतीं श्रियं नित्यमज्ञातनिग्रहां ग्रन्थरत्नेनानेन संस्तूय पुनरवापुः नष्टां दृष्टिमित्यस्त्याभाणकः कश्चित् । एतेनैव ग्रन्थस्यास्य सुपठितस्य नैत्रपाटवाविष्कृत्त्वप्रथा सञ्जाता इत्यपि । वस्तुतः बहुशः श्रीमन्त्रविस्तारणरूपत्वात् मातृवात्सल्ययुक्तायाः 'न कश्चिन्नापराध्यति' (वा.रा. ६.११६.४५) इति सदा गुणैकदृशः जगन्मातुः श्रोत्रमनोहारिश्लोकगुम्भरूपत्वात् तस्या उदाराया एव सकाशात् सर्वाभीष्टसिद्धिः विशिष्य नेत्रपाटवश्चेत्यपि एतन्निर्वाहः सुशक एव । एवं वक्तृविषययोः उत्कर्षः वैलक्षण्यश्च अत्र निरूपिते ।

अथ विषयप्रतिपादनरीतिविषये किञ्चित्प्रस्तूयते । लक्ष्मीसहस्रञ्चैतत् त्रयोदशोत्तरसहस्रश्लोकपरिमितं पञ्चविंशतिस्तबकैः प्रारम्भ, प्रादुर्भाव, वक्षस्स्थलावस्थान, कारुण्य, कटाक्ष, यत्न, मङ्गळ, सौन्दर्य, शृङ्गार, ऐश्वर्य, क्षान्ति, उत्सव, वदान्य, यमक, नक्षत्रमाला, चित्रचरित्र, नामवैभव, धामवैभव, अभयप्रदान, देवतान्तरपरिसंख्या, दशावतार, चित्र, सङ्कीर्ण, निर्वेद, शरणागतिनामकैः युक्तं लक्ष्म्याः वैभवं सम्यगवबोधयति । 'श्रीमिव रूपिणीम्', 'तां देवमायामिव वीरमोहिनीम्', 'तया .... अभिरामया .... विभुश्श्रिया...' (वा.रा. १.७७.२९), 'वक्षःपीठीं मधुविजयिनो भूषयन्तीं स्वकान्त्या' (श्रीस्तुतौ १) इत्यादिप्रमाणैः रूपश्रिया अप्रतिमया विराजयन्तीं श्रियं पञ्चत्रिंशदुत्तरद्विशतैः पद्यैः अत्र ग्रन्थकृत् स्तौति । अतः सौन्दर्यस्तबक एव अस्य ग्रन्थस्य पादभागमाक्रमते । श्रीसूक्तेऽपि लक्ष्म्याः रूपातिशयं बहुधा प्रस्तुतमिति अत्र तद्विस्तारः कृतः इति ज्ञेयम् । अन्यदप्यत्र शक्यते वक्तुं यत् - लक्ष्म्याः गुणवर्णने सर्वप्राचीनग्रन्थकर्तृणाम् उपपादनरीतिम् इह वेङ्कटाध्वरिकविरतिशेत इति । अत्र कतिचनोदाहरणानि यथा -

प्रारम्भस्तबके मङ्गलप्रकरणे भगवतोः शेषिदम्पत्योः, लक्ष्म्याः, गुरुपरम्परायाः, वाल्मीकिमहर्षेः, पराशरमुनिवरस्य, श्रीमद्वेदान्ताचार्याणां च नमस्कारान् विदधाति ग्रन्थकृत् ।

प्रथमश्लोक एव ग्रन्थकर्तुः आशये लक्ष्मीनित्ययुक्तस्यैव ब्रह्मत्वमिति व्यक्तं प्रतीयते । यथा, 'ब्रह्मणि श्रीनिवासे' (श्रीभाष्यमङ्गलश्लोके) इति श्रीभाष्यकारोक्तदिशा वेङ्कटब्रह्मणे नमस्कारानाकलयद्भिः लक्ष्मीनित्ययोगः तथाभूतस्यैव विश्वसर्गादिलीलत्वप्रतिपादनं च स्पष्टमभिहितम् । 'स्वधया तदेकं' (तै.ब्रा. २.८.७४), 'युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिः' (तै.सं. ४.१.२), 'सुमज्ञानये विष्णवे', 'बृहत्ते विष्णो सुमतिं भजामहे' (तै.ब्रा. २.४.२९) (अत्र बृहच्छब्देन द्योतितं ब्रह्मत्वं सुमतिवाच्याया लक्ष्म्या एवेति स्वरसतः प्रतीयते ।) 'वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्' (तै.सं. ४.६.१०), 'ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ । अहोरात्रे पार्श्वे' (तै.आ. ३.४०) इत्यादि श्रुतयः भगवतः सर्वदा लक्ष्मीयुक्तत्वमभिदधति। अत एव अत्र लक्ष्मीयुक्तस्य ब्रह्मत्वोपपादनं सङ्गच्छते ।

अत्र द्वितीयश्लोकः बहुस्वरसार्थगर्भितः । असदृशम् - इति भगवतः 'न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते' (श्वे.उ. ६.८) इति श्रुतं समाधिकदरिद्रत्वं, लक्ष्म्याः 'अ'स्यैव सदृशं - सर्वथा अनुरूपं, 'तुल्यशीलवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणाम्' (वा.रा. ५.१६.५), 'अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी' (तै.सं. ४.४.३७), 'यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवेयं द्विजोत्तम' (वि.पु. १.८.१७), 'सा नो॑ लो॒कम॒मृतं॑ दधातु । ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी ।' (तै.का. ३.१२) इत्यादिश्रुतिशतस्मृति-वचनादिसिद्धं भगवतः सर्वप्रकारं सादृश्यमभिदधाति । अरुणाब्जदृशम् इति भगवत्पक्षे 'तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी' (छा.उ. १.६.७) इति श्रुतिसिद्धं पुण्डरीकाक्षत्वम्, अरुण इति सूर्यस्य, अब्ज इति चन्द्रस्य

च ग्रहणात् 'चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ' (मु.उ. २.१.४) इति श्रुत्युक्तं सूर्यचन्द्रचक्षुष्ट्वं च व्यञ्जितम् । लक्ष्मीपक्षे च प्रातरम्बुजविडम्बिलोचनत्वम् अवगम्यते । प्रस्विन्नपयोधरस्फुरन्मूर्तिम् इति भगवत्पक्षे 'नीलतोयद'सङ्काशत्वं श्रुतं व्यज्यते। लक्ष्मीपक्षे च सङ्गमजनितस्वेदादियुक्तपयोधरवत्त्वरूपश्रीर्व्यज्यते। मनसि दधीमहि सततमित्युभयत्रान्वेति। मातरम् इत्यत्र भगवत्पक्षे - 'विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजा॑ꣳसि' (तै.सं. १.२.२७), 'इदं विष्णुर्विचक्रमे' (तै.सं. १.२.१३.१), 'त्रीणि पदा विचक्रमे' (तै.ब्रा. २.४.५१) इत्यादि श्रुतिषु बहुधा उक्तं मानं त्रिजगताम् अभिहितम् । अत्र केचित् लक्ष्म्या अपि जगद्व्यापित्वं न मृष्यन्ति । अत्र ग्रन्थकृदाशयः व्यक्तीक्रियते। मातरम् इत्यस्य माङ् माने इति धातोः माति इति माता इति पुंलिङ्गरूपनिष्पत्तेः इदं लक्ष्याः विशेषणं न भवतीति पूर्वपक्षिणामाशयः । यद्यप्येतदेवमेव, तथापि लक्ष्म्याः भगवन्नित्ययोगस्य बहुशः श्रुतत्वात् - कारणदशायाम् 'अनीदवात॑ꣳ स्वधया तदेकम् । तस्माद्धान्यन्न परः किञ्चनास' (तै.ब्रा. २.८.७४) इति सृष्टेः प्राक् अव्याकृतनामरूपे सति जगति सूक्ष्मचेतनाचेतनविशिष्टब्रह्मणः नित्ययुक्तत्वम्, उपायदशायां - यथा भगवतः मोक्षोपायत्वं 'यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः' (कठ.उ. १.२.२३), 'तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम्' (तै.आ. ६.२०), 'भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥' (मु.उ. २.२.८) इत्यादिषु विशदम्, अत एव तस्य शरण्यत्वं 'मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये' (श्वे.उ. ६.१८), 'सर्वस्य शरणं सुहृत्' (श्वे.उ. ३.१७), 'माता पिता भ्राता निवासश्शरणं सुहृद्गतिर्नारायणः' (सुबाल.उ. ६) इत्यादिषु विहितम्; एतादृशवैभवं लक्ष्म्या अपि श्रुतमवधेयमेव । यथा - श्रीसूक्ते - 'चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टाम् उदाराम्। तां पद्मनेमीं शरणमहं प्रपद्येऽलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणे ॥' (श्रीसूक्ते ५) इति लक्ष्म्याः शरण्यत्वं सुव्यक्तम् । अत्र शरणवरणमप्यमृतत्वायैवेति असङ्कुचित-अलक्ष्मीनाशप्रार्थनया द्योत्यते । अत्र 'ईश्वरीं सर्वभूतानाम्' (श्रीसूक्ते ९) इत्यस्याः सर्वभूतेश्वरीत्वम् एतत्फलप्रदानसामर्थ्यं वक्ति । उत्तरत्र 'श्रियं वसाना अमृतत्वमायन्भजन्ति सद्यस्समिधा मितद्यून्' (श्रीसूक्ते) इत्युपसंहाराच्च अयमर्थः स्फुटः ।

'श्रद्धा'सूक्ते च - 'श्र॒द्धया॑ दे॒वो दे॑व॒त्वम॑श्नुते । श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑ दे॒वी । सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त् । काम॑वथ्सा॒ऽमृतं॒ दुहा॑ना । श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थम॒जा ऋ॒तस्य॑ । विश्व॑स्य भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा । ता॑ꣳ श्र॒द्धा॑ꣳ ह॒विषा॑ यजामहे । सा नो॑ लो॒कम॒मृतं॑ दधातु । ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी ।' (तै.का. ३.११,१२) इत्यादिषु बहुधा लक्ष्म्याः वैभवं वर्णितमस्ति । अत्र मोक्षोपायत्वं, जगच्छरीरत्वम्, ऐश्वर्यम्, आधिपत्यं च स्पष्टमेवाभिहितम् ।

अन्यत्रापि 'अदिति'सूक्ते लक्ष्मीपरे - (अस्य सूक्तस्य लक्ष्मीपरत्वम् 'अदित्यै विष्णुपत्न्यै' (तै.सं. ७.५.३८) इत्यादिश्रुतिभिः अदितिशब्दस्य लक्ष्म्याः नामान्तरत्वप्रतीतेः व्यक्तम्) - 'अदितिः पात्व॑ꣳहसः । महीमूषु मातर॑ꣳ सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।', 'दैवीं नाव॑ꣳ स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये । इमा॑ꣳ सुनावमारुह॑ꣳ शतारित्रा॑ꣳ शतस्फ्याम् । अच्छिद्रां पारयिष्णुम्' (तै.सं. १.५.५१) इत्यादिना लक्ष्म्याः पापमोचकत्वं, महत्त्वं, जगन्मातृत्वं, सर्वकर्मसमाराध्यत्वं, तत्फलप्रदत्वम्, ऋतशब्दितस्य ब्रह्मणः पत्नीत्वं, रक्षकत्वम्, अप्राकृतत्वं, मोक्षोपायत्वं, भगवतः 'अमृतस्यैष सेतुः' (मु.उ. २.२.५), 'एष सेतुर्विधरणः एषां लोकानामसंभेदाय' (बृ.उ. ६.४.२२) इत्यादौ श्रुतं सेतुरूपितसंसारसन्तारोपायत्वं लक्ष्मीयुक्तस्येति अत्र लक्ष्म्याः नौरिति रूपणेन ज्ञायते । अशेषदोषप्रत्यनीकत्वं समस्तकल्याणगुणाकरत्वम् इत्युभयलिङ्गत्वं ('देवीम्', 'सुनावम्' इत्याभ्यां कल्याणगुणवत्त्वं, 'अनागसम्', 'अस्रवन्तीम्', 'अच्छिद्राम्' इत्यादिभिः हेयप्रत्यनीकत्वश्च व्यज्यते), पारयिष्णुमिति च संसारसन्तारोपायत्वमित्येते उक्ताः गुणाः लक्ष्म्याः भगवत्सादृश्यं सर्वथा सर्वदा च निरूपयन्ति । उपेयत्वदशायां लक्ष्मीयुक्तत्वं भगवतः एकदेशिनामप्यभिमतमिति न तदिह प्रस्तूयते ।

वस्तुतस्तु - उपनिषत्सिद्धान्ते, तैत्तिरीये, 'स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वम् इदं जगत् स च भूतं स भव्यं .... ज्ञात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान् तस्मान्न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुः .... ब्रह्मणे त्वा महस ओमित्यात्मानं युञ्जीत' (तै.आ. ६.७८) इत्यत्र 'महोपनिषदं', 'देवानां गुह्यम्' इत्यादिविशेषितं परतत्त्वनिर्णायकं प्रकरणं संसारतारकत्वेन सर्वैः सावधानम् अनुसन्धातव्यः । अत्र भगवतः पुरुषसूक्तप्रतिपादितजगत्कारणत्वं, पञ्चधा अवस्थितत्वं, परब्रह्मत्वं, मोक्षोपायभूतत्वं तस्य च उपायेषु बहुषु सत्स्वपि 'एषां तपसाम् अतिरिक्तम्' इत्यभिमतं न्यासाख्यम् एव परमं प्रधानश्चेत्यादि अनेके विषयाः सूपपादिताः ।

अत्र **पञ्चस्वप्यवस्थासु भगवतस्सलक्ष्मीकत्वमेव** विशिष्य उपनिषत्स्वाभिहितम् । यथा विवृतं बृहदारण्यके - 'इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्तं वा एतमिन्धं सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते....' (बृ.उ. ४.२.२) इति आदित्यमण्डलान्तर्वर्तिनं पुरुषं दक्षिणेऽक्षिण स्थितं च एकमेवाभिधाय तस्य पुण्डरीकाक्षस्य नारायणस्यैव इन्धनामकत्वं, तस्य इन्द्र इति व्यवहारं च प्रक्रम्य ('इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्' (तै.आ. ३.२८), 'इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते' (ऋ.सं. ६.४७.१८) इत्यादिश्रुतिषु इन्द्रशब्देन परमात्मा अभिहितः) 'अथैतद्वामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषास्य पत्नी विराट् तयोरेष सꣳस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय आकाशोऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणं यदेतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः सैषा सञ्चरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा नाड्युच्चरति .... हिता नाम नाड्यः अन्तर्हृदये प्रतिष्ठिता भवन्त्येताभिर्वा एतदास्रवदास्रति ....' (बृ.उ. ४.२.३) इत्याद्युक्तम् । अत्र विराडिति श्रियो नाम, 'राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी' (तै.का. २.२०), 'वाग्विराट्' (छा.उ. १.१३.२), 'विराड्वा इदमग्र आसीत्' (अथर्ववेदे ८.१०.१) इत्यादिश्रुत्यनुसारात् । तयोः संस्तावः सहवसतिस्थानं 'य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः' इत्युक्तेः अन्तर्यामिदशायां सलक्ष्मीक एव भगवान् सन्निधत्ते ।

अत्र एनयोरेषा सञ्चारिणी सृतिः मार्गः यैषा हृदयादूर्ध्वा नाडी मूर्धानमभिनिःसरति । तयोर्ध्वमायन् उपासकः अमृतत्वमेति । अत्र परमात्मनः आतिवाहिकत्वेन उपासकं ब्रह्म [स्वं] गमयित्रवसरे तेन सह अनया सृत्या गच्छतः लक्ष्मीविशिष्टत्वमभिहितमिति पररूपेऽपि सलक्ष्मीक एव भगवान् आस्ते । 'ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ । अहोरात्रे पार्श्वे' (तै.आ. ३.४०) इति च नित्ययोगः, अन्यत्र विश्रुतः । एवमेव व्यूहरूपेऽपि बोध्यम् । 'अम्भस्यपारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान् । शुक्रेण ज्योतीꣳषि समनुप्रविष्टः' (तै.आ. 6.1) इति पञ्चधा अवस्थितेः ईश्वरस्य आम्नानात् (अपारे, अंभसि - व्यूहरूपं, भुवनस्य मध्ये - विभव, अर्चारूपे, महतो नाकस्य पृष्ठे महीयान् - पररूपं, शुक्रेण ज्योतीꣳषि समनुप्रविष्टः - अन्तर्यामी (हार्दः)) । एषु पररूपे, हार्दे च स्पष्टश्रुत्या शिष्टा अप्युपलक्षिता भाव्याः । नित्ययोगश्रुतिबलात् स्मृतितश्च - 'राघवत्वेऽभवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि । अन्येषु चावतारेषु विष्णोरेषानपायिनी ॥' (वि.पु. १.९.१४४) इति विभवरूपे सलक्ष्मीकत्वं, 'क्षीराम्भोनिधिरत्न-मण्डपमहासौवर्णसिंहासने वामाङ्के स्थितया प्रसन्नवदनश्रीकान्तयालिङ्गितम्' (द्वयमन्त्रध्यानश्लोके) इति व्यूहरूपे तथा प्रत्यक्षत एव सर्वार्चारूपेषु सलक्ष्मीकत्वं ज्ञायते ।

एतेन महालक्ष्म्याः विभुत्वं चेतनाचेतनरूपसकलजगत्सामानाधिकरण्यं, तमसः पारवर्तित्वं, (अप्राकृतदेशविशेषे अयोध्याख्ये विष्णोः परमे पदे), साक्षान्मोक्षोपायत्वं, तदर्थम् उपेतॄणां सर्वकर्मक्षयकारित्वं, तत्प्राप्त्युपायभूते न्यासाख्ये आत्मसमर्पणे उद्देश्यत्वं च कण्ठोक्तितः ज्ञायते । एतदेव वेदान्ताचार्यैः बहुत्र, बहुधा, बहुशः प्रत्यपादि सर्वथाङ्ग्यकारि च ग्रन्थकृद्भिरेतैरित्यलमतिविस्तरेण ।

अत्र 'मातरम्' इति भगवद्वाचकपदे लक्ष्म्या नित्ययुक्तस्यैव भगवतो निर्देशः, तथा च लक्ष्मीपरत्वेनाऽपि वर्णने औचित्यं द्रष्टव्यम् । 'मातरम्' इति पदश्च भगवति - 'स एव पुत्रस्स पिता स माता' (तै.का. ३.११), 'माता पिता भ्राता....' (सुबाल.उ. ६) इत्यादौ श्रुतत्वात् अन्वेति । लक्ष्मीपक्षे स्पष्टमेव । अत्र च लक्ष्म्याः जगज्जननीत्वम् औपचारिकं मन्वानैः उदाहृतश्रुत्यादिविरोधः दुस्तरः । अन्यश्चात्र विषयः स्वरसः प्रतीयते - मातरम् इति पदस्य लक्ष्मीपक्षे व्याख्याने, मातरम् इत्यस्य भगवत्परत्ववर्णने च लिङ्गव्यत्ययः सह्य इति । अनेन च अर्थपौष्कल्यावाप्तिरित्यपि । अत्र ग्रन्थकर्त्राशयः लक्ष्म्याः विभुत्वं, जगत्कारणत्वं, मोक्षोपायत्वं, मुक्तभोग्यत्वञ्चेति बहुशः स्वकण्ठोक्तिभिरेव विशदं ज्ञायते । अत्रैव प्रारम्भस्तबके सप्तमश्लोके वेदान्ताचार्याणां वैभवप्रकाशनावसरे लक्ष्म्याः विभुत्वं सुष्ठु प्रतिष्ठापितमाचार्यैरित्युक्तम् । ऐश्वर्यस्तबकस्तु समग्रोऽपि लक्ष्मीविभुत्वप्रकाशनेदम्पर एवेत्यप्यतिरोहितमिदं सर्वेषाम् । उपरिष्टाच्च अलङ्कारविशेषाः पण्डितजनमनोहारिभङ्ग्या आरचिताः नवनवोन्मेषयुक्ता विषयवैलक्षण्यं सम्यक् अतिशा(परिचा)ययन्ति ।

स्तबकवाच्यार्थसङ्ग्रहः

आरम्भस्तबके एते बहुधा उपोद्घाटितवन्तः - मङ्गलानन्तरं एतत्कृतिप्रारंभः वाक्छुध्यर्थं, वाक्साफल्याय, स्वपाण्डित्य-प्रदर्शनाय वेति वदन्तः अत्र स्वस्य हास्यास्पदसाहसित्वं, मत्सरिणाम् उपेक्ष्यत्वं, स्ववाक्चापल्यं, निवृत्तनीचस्तुतित्वं, निर्लज्जं क्षमालम्बनत्वं, प्रकृष्टप्रज्ञसङ्घाननुप्रवेशः, कैमुत्येन स्वाशक्तिः, सर्वस्तोतॄणामविशेषित्वं, फलपरिणतिसाधारण्यं,

श्रियः प्रसादात्सुकरत्वं, वेदान्तदेशिककृतपादुकासहस्रापेक्षया स्वकृतेः विस्मयनीयत्वम्, उपादेयतमत्वं च, स्वसमानधर्मणः पण्डितस्य भाविकाले भविष्यत्वविश्वासः, अस्याः स्तुतेः परिग्राह्यत्वं, लक्ष्मीकटाक्षात्पूरणाशंसेत्येतादृशा विषयाः मनोज्ञं निरूपिताः ।

अत्र श्लोकानां ध्वन्यर्थोऽपि बहु स्वरसश्रुत्यर्थोपपादकः पण्डितान्तःकरणमावर्जयति । यथा दशमे श्लोके 'स्वं वाग्ब्रह्म' इति पदं प्रयुञ्जानैरेभिः 'नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते' (तै.आ. २.१५), 'सर्वस्यै वाच ईशाना' (ए.आ. १.१.१) 'वाचस्पतिं विश्वकर्माणं....' (तै.सं. ४.६.१०) इत्यादिषु श्रुतिषु प्रसिद्धं लक्ष्म्याः 'वाक्'शब्दनिर्देश्यत्वं, 'युजे वां ब्रह्म' (तै.सं. ४.१.२) इत्यत्र तस्याः ब्रह्मत्वश्च स्वरसं ध्वनितम् । स्वमित्यनेन स्वान्तर्यामिभूता लक्ष्मीः एतत्स्तवकरणे आत्मानं नियोजयतीति एतेन, स्वस्याः वाचः कुक्षितिभुजां मिथ्यास्तवनादिजनितदोषानपामृज्य तां पावनीकरोति अनेन स्तुतिरूपेणेति द्योत्यते । एवम् अन्यत्रापि बहवोऽर्थाः यथामति ऊहनीयाः सन्ति ।

इतःपरम् अवशिष्टस्तबकेभ्यः ततस्ततः केचन श्लोकार्थाः स्थालीपुलाकन्यायेन सङ्गृह्यन्ते ॥

२. **प्रादुर्भावस्तबके** तावत् क्षीरोदधिमन्थनावसरे भगवतः कूर्मावतारे अनेकमङ्गलद्रव्यान्तरैस्सह महालक्ष्म्याः आविर्भावः प्रपञ्चितः । अत्र एकोनपञ्चाशे श्लोके लक्ष्म्याः जगन्मातृत्वं सरसम् अभिहितम् । यथा - 'पश्यतां सर्वदेवानां ययौ वक्षस्थलं हरेः' (वि.पु. १.९.१०५) इत्युक्तप्रकारेण क्षीरोदधेरुद्भूता लक्ष्मीः सर्वसमक्षं भगवद्वक्षस्स्थलमधिरुरोह । अत्र कुलीनानां सतीनां परपुरुषसन्निधौ स्वकान्तस्यापि अङ्काद्यारोहरूपस्वैरकेलिर्न सङ्गच्छते इत्याक्षेपं समादधानैः ग्रन्थकृद्भिः 'सह दयिततमेन स्वैरकेलौ सतीनां न खलु निजशिशूनां सन्निधिर्व्रीडहेतुः' इति प्रत्युक्तम् । अत्र स्वापत्यसन्निधिः शिशुदशायां न व्रीडहेतुरित्युक्तेः लक्ष्म्याः मुख्यमेव जगन्मातृत्वं तथा च तस्याः अत्र अवतारविशेषमात्रं च द्योत्यते ॥

३. **वक्षस्स्थलावस्थानस्तबके** नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा, मधुविजयिनः वक्षःपीठीं स्वकान्त्या भूषयन्ती प्रभासा यशसा ज्वलन्ती लक्ष्मीः स्तुता । स्तबकप्रथमश्लोके (५३) भगवतः वक्षस्थलावस्थितिं हृदयङ्गमामिति शब्देन निर्दिशता अयमर्थः हृदयङ्गमं वर्णितः । उत्तरत्र (५८) समुदयद्वृजिनेषु जनेषु भगवतः हृदि प्रतिघः (निग्रहसङ्कल्पः) मा भूदित्येव अखिलजगद्धितम् अवदधानया श्रिया भगवद्धृदयम् अधिष्ठितम् इति वर्णितम् । सौकुमार्ययुक्तापि कठोरं भगवदुरःस्थानं शरण्या सती मृष्यतीति ६१तमे व्यञ्जितम् । ७७तमे पद्ये क्षमामयी लक्ष्मीः यदि भगवद्वक्षः क्षणमप्यत्यक्षत् तदा अस्मान् भगवदपचारसन्ततिं सन्ततं तन्वानान् निग्रहोद्युक्तः नाथः नारक्षिष्यदिति स्पष्टं तस्या वात्सल्यप्राचुर्यं व्यञ्जितम् ॥

४. **कारुण्यस्तबके** - लक्ष्म्याः दयासागरत्वं मनोज्ञं वर्णितम् । अत्र भगवतः राघवत्वे सीतात्वं भजन्त्या लक्ष्म्या काकासुरस्य, स्वस्यावाच्याहिंसाम् आरचितवतीनाम् अशोकवनिकाराक्षसीनां च रक्षा, हनूमतः वालाग्नेः शिशिरताकरणं च चमत्कारेण उपपादितम् । अत्र लक्ष्म्याः भगवद्दयोत्तम्भनञ्च कारुण्यकार्यमिति ९७तमे श्लोके सुष्ठूक्तम् । अत्र १०१तमे पद्ये 'अनुकम्पाम् अकम्पां, नावमवलम्बे' इत्यनेन पूर्वोक्त-अदितिसूक्तार्थजातं सर्वं संस्मारितम् ॥

५. **कटाक्षस्तबके** - 'अपाङ्गा भूयांसो यदुपरि....' (श्रीगुणरत्नकोशे ३०) इत्यादिश्लोके अभियुक्तैरभिहितः लक्ष्मीकटाक्षमहिमा चतुष्षष्टिश्लोकैः सम्यग्विवृतः । लक्ष्मीसहस्रे सौन्दर्यस्तबकानन्तरम् अयमेव स्तबकः बहुलश्लोकयुक्तः इत्यनेनैव एषां लक्ष्मीकटाक्षविशेषः स्फुरति । अनेन स्वस्य तत्कटाक्षात् सुकटाक्षप्राप्तिरपि (नेत्रपाटवप्राप्तिरपि) अभिव्यञ्जितेव । 'तस्मिन्दृष्टे परावरे' (मु.उ. २.२.८) इति श्रुतेः 'यश्च रामं न पश्येत्तु यं च रामो न पश्यति' (वा.रा. २.१७.१४), 'दृष्ट एव हि नश्शोकमपनेष्यति' (वा.रा. २.८३.९), 'यं पश्येन्मधुसूदनः' (महाभारते १२.३३६.६८) इत्याद्यनुसारात् भगवत्कटाक्षादमृतत्वप्राप्तिर्यथा सिद्धान्त्यते तथैव लक्ष्मीकटाक्षः भगवत्कटाक्षस्यापि कारणं भवतीत्यपि उपपादयितुं युक्तम् । लक्ष्म्याः अत्युदारत्वात् कारुण्यात् च स्वयमेव तत्कटाक्षः सर्वेषां सुलभः अपि । अत्र लक्ष्मीकटाक्षस्य अन्वयव्यतिरेकाभ्यां दारिद्र्याधिराज्ये, अनालोचितविशेषं समत्वं सर्वदेहिनां दुष्कृतविनाशकत्वं, देहिनां देहिशब्दहापकत्वं, भगवद्वशीकारकरणत्वं, 'ग्रीष्मे शीतमिव ह्रदम्'

(महाभारते १२.१७१.५०) इतिवत् शीततटाकत्वम् इत्यादि विभवाः वर्णिताः । इष्टसिद्धिः कटाक्षात् प्रागेवापि लभ्यत इति हनूमतः सागरप्लवनं सीतादर्शनपूर्वमेव सञ्जातमिति दृष्टान्तितं १४१तमे । दुर्ग्रहदुष्कृतादिभिरतप्यत्वप्रापणं कटाक्षफलं विवृतं १४५तमे । अल्पस्यापि कटाक्षस्य महत्तरफलप्रदत्वं १५२तमे श्लोके चारु वर्णितम् । 'धन्याः पश्यन्ति मे नाथम्' (वा.रा. ५.२५.१६) इत्यादिवत् लक्ष्मीकटाक्षविषय एव धन्यः लोके इति १५६तमे पद्ये अभिहितम् ॥

६. **यत्नस्तबके** - 'यदर्थमम्भोधिरमन्थ्यबन्धि च' (स्तोत्ररत्ने ३७), 'यान्तर्हितेति' (श्रीवैकुण्ठस्तवे ७९) इत्याद्युक्तप्रकारेण लक्ष्मीलाभार्थं भूयांसं यत्नं विदधतः भगवतः प्रियपत्नीत्वं वर्ण्यते । रामावतारे बलातिबले मन्त्रे गृह्णंस्तानुपास्य विश्वामित्रयज्ञरक्षार्थं राक्षसान् विधमन् पुनः अहल्यां धूतपापां वितन्वंश्च मिथिलां गत्वा शशिखण्डमण्डनमहादोर्दण्डकोदण्डमुन्नम्य तां प्रापेति श्रमभूयस्तोपन्यस्यते । एवमेवाग्रे जटायुमोक्ष, सुग्रीवसहायार्थन, वालिवध, हनूमन्मुखेन लङ्कागमन, तद्दहन, समुद्रशरणवरण, सेतुबन्धन, सबान्धवरावणवधादि सर्वं यत्नं विदधे खलु । न केवलमेतावन्मात्रं दशाप्यवताराः भगवता लक्ष्मीप्रीत्यर्थमेव विहिता इत्यपि प्रतिपादितम् । अत्र विशिष्य १७६, १७७ श्लोकौ अनुसन्धेयौ । एते निन्दास्तुतिरूपेण भगवदुत्कर्ष(भक्तवत्सलत्व)प्रकाशकौ इति मन्तव्यम् ।

७. **मङ्गलस्तबके** मङ्गलदेवतायाः माङ्गल्यमहिमा वर्ण्यते । अत्र कवयः काव्यमुखे श्रीपदं लक्ष्मीवाचकं समस्तदोषपरिहाराय प्रयुञ्जत इत्युक्तम् (२०७) । २१४तमे श्लोके भगवतः मङ्गलमङ्गलत्वं लक्ष्म्यन्वारम्भादिति प्रतिपादितम् । सर्वमङ्गलायाः सर्वमङ्गलवस्तूनां च श्रीसकाशादेव माङ्गल्यमाप्तमिति न्यरूपि । अन्ते च (२१७) तत्क्रतुनयात्स्वपदभक्तानामपि स्वसमानश्र्यावहत्वमुक्तम् ।

८. अष्टमः **सौन्दर्यस्तबकः** लक्ष्मीं सौन्दर्यपर्याप्तिभूमित्वेन निरूपयति । एष एव मनोहरो महत्तरश्च स्तबकेष्वत्र ग्रन्थे । अत्र आनुलोम्येन दिव्यकेशप्रभृति चरणारविन्दपर्यन्तं लक्ष्म्यास्सौन्दर्यं, प्रथमं द्वाविंशतिश्लोकैः केशकलापं, ततः द्वाभ्यां मुखवर्णनोपेक्षकं, नवभिः मुखं, त्रिभिर्भ्रुवौ, एकादशभिर्नेत्रे, द्वाभ्यां ताटङ्कं, चतुर्भिस्सपरिकरं कर्णपूरं, षड्भिस्सताटङ्कं श्रोत्रं, पञ्चभिर्नासिकां, चतुर्भिर्नासामौक्तिकं, षड्भिस्स्मितं, दशभिस्सूक्तिं, पञ्चभिर्दन्तान्, चतुर्भिर्जिह्वां, अष्टभिरधरोष्ठं, द्वाभ्यां कपोलौ, त्रिभिः कण्ठं, एकविंशत्या स्तनौ, पञ्चभिर्मुक्ताहारम्, एकेन बाहू, नवदशभिः सकङ्कणं करद्वयं, चतुर्दशभी रोमरेखां, त्रिभिः वलित्रयं, चतुर्भिः नाभीं, नवभिः काञ्चीं, दशभिर्मध्यं, त्रिभिः श्रोणीबन्धं, षड्भिस्सक्थिनी, चतुर्भिर्जङ्घां तथा अष्टाविंशत्या पदद्वयञ्चेति क्रमेण अत्र प्रत्यङ्गपूर्णसुषमासुभगं वपुः श्रियः वर्णितम् । अत्र लक्ष्मीसौन्दर्यस्य स्वयम् आदिशेषेणाऽपि कार्त्स्न्येन वर्णयितुम् अशक्यत्वं सम्यगाविष्कृतं २१९तमे । अत्र यद्यपि कमपि एकं श्लोकं पृथक्कृत्य तत्रत्यविशेषः शक्यो लिखितुम्, अथापि स्वात्मसार्थक्याय लक्ष्म्याः पदकमलनतिर्विधेयेत्यतः पादद्वयवर्णनविषयके द्वौ श्लोकौ उदाह्रियेते । ४२९तमे श्लोके वस्तूनां सामान्यतः गुणवदनुषङ्गे तद्गुणाधारत्वं स्वाभाविकं वितथीकृतम् अत्यन्तरागिणि श्रीपादपद्मे रक्तमनसां मुनीनां वैराग्यभजनम् अतिचित्रमिति सरसमभिहितम् । ४४२तमे च देव्याः चरणकमलयुग्मस्य संसृतिभयसन्तारकत्वं तत्पादाश्रितानां नखानाम् अपि तारकत्व(नक्षत्रत्व)-आधानात्स्फुटमिति सम्यगवधारितम् । अत्र मतिमान्द्योल्लेखविस्तरभिया च विरम्यत इति दिक् ।

९. **शृङ्गारस्तबके** लक्ष्म्याः भगवता सुरतकेल्यनुभवः स्तूयते । 'शृङ्गाराख्यं निधिमधिगता श्रेयसी देवतेव' (हंससन्देशे २.१०) इत्याचार्यश्रीसूक्तिवत् लक्ष्म्याः भगवच्छृङ्गाररससर्वस्वभावः प्रपञ्चितः । 'क्षणाणुवक्षिप्तपरादिकालया प्रहर्षयन्तं महिषीम्' (स्तोत्ररत्ने ४४) इति हि परमाचार्याणामनुभवः । अत्र भगवतः रतिसमये पञ्चायुधान्विहाय चतुर्भिरपि करैः चातुर्येण लक्ष्म्यङ्गेषु सञ्चारयताऽपि पञ्चायुधाजिरेव हर्षभरात्कृतमिति ४७०तमे विरोधालङ्कारः, भगवदुपासनात् लभ्यं निरञ्जनत्वं, नीरागत्वं, बन्धमुक्तिः च रतिसमये लक्ष्म्यापि लब्धमिति (नयनयुगे, अधरे, कचे च यथासंख्यमेषां प्राप्तिरभिप्रेता) अर्थान्तरन्यासालङ्कारः ४८२तमे, मालोपमया शेषिदम्पतिवर्णनञ्च बहु हृद्यं ५०१तमे वर्णितम् ॥

१०. **ऐश्वर्यस्तबके** महालक्ष्याः स्वरूपेणैव विभुत्वं प्रतिपाद्यते । आरम्भश्लोक एव 'विश्वंभरसमैश्वर्यां विदुर्यां ब्रह्मवादिनः' इति वदता ग्रन्थकृता स्वाशयस्स्फुटीकृतः । अत्र मित्रावरुणादिद्विदेवत्योद्देश्यकविधिवत् प्रपन्नरक्षाविधौ उभयोरप्यविशिष्टं व्यासज्य स्थितं च शेषित्वमिति कण्ठोक्त्या निरूपितम् । प्रत्यक्त्वाच्छ्रियः भगवद्गुणत्वं

(तद्विशेषणत्विमिति यावत्) न युज्यते इति चोक्तम् । लक्ष्म्याः जीवकोटिप्रवेशं मन्वानान्प्रति 'त्वयैतत् विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्तं चराचरम्' (वि.पु. १.९.१२६) इति विष्णुपुराणोक्तिं प्रमाणयता तन्मतमुद्धूतम् । 'अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी' (तै.सं. ४.४.३७) इति श्रुतिमपि श्लोके युनक्ति ग्रन्थकृत्प्रमाणप्रदर्शनार्थम् । श्रीसूक्तश्च श्रीस्वरूपज्ञाने प्रमाणोत्तमं वदन् लक्ष्म्याः भगवत्समवैभवममंस्त । यद्यप्युभयोश्शेषिदम्पत्योः विश्वव्याप्तिरुद्धुष्टा, तथापि भगवतः स्वरूपेणैव, लक्ष्म्यास्तु ज्ञानमात्रेण तन्निर्वाह्यम् इति वदतां मतं च विधुनोति । पुनश्चोपबृंहणमुखेनापि लक्ष्म्याः वैभवं सुगममिति वदन् साङ्गप्रपदनम् अन्वतिष्ठदस्मिन्स्तबके ग्रन्थकृदिति सङ्ग्रहः ॥

११. **क्षान्तिस्तबके** - लक्ष्म्याः क्षमयैवास्माकं महतामागस्ततीनां प्रतीकारः प्रपञ्चितः । क्षमयैव मूर्तिमती लक्ष्मीरत्र बहुशः उपवर्णिता । काकासुरमपि क्षमया पालितवत्याः किं वा किल्बिषं कियदपि घोरम् अमर्षमादध्यादिति विस्मयमुखेन श्रियः 'अनुग्रहमयीं वन्दे नित्यमज्ञातनिग्रहाम्' (यतिराजसप्ततौ २) इत्युक्तविभवमाविष्कृतम् । अस्मिन् स्तबके ग्रन्थकृतः आर्जवं, दैन्यं तथा लक्ष्म्याः क्षमालाभविश्वासदार्ढ्यं च सम्यक् उपपादितं लक्ष्यते । हनूमन्तं सीताहिंसाकृद्राक्षसीनां वधानुमतिवरं याचन्तं सूक्ष्मतरधर्मोपदेशसहितं तद्वधात् निवारणमुखेन स्वीयं क्षान्तिसीमत्वम् अभिव्यञ्जितमिति तत्क्षमा नास्माभिः सामस्त्येन उन्नेतुमपि शक्यम् इत्युच्यते । ५४४तमे च श्लोके क्षमामयीं रमां हित्वा देवतान्तरं कुतस्सेवतांतरां कोऽपि इति लक्ष्मीदेवतान्तरस्वरूपविमर्शपुरस्सरम् उपपादितम्। क्षमा सत्त्वात् अपचारकृतेरपि धैर्यन्तदेव ददातीत्यपि व्यतिरेकेण देव्याः दयासान्द्रत्वं वर्णितमस्ति । ५४८तमे संग्रहेण मद्रक्षणे त्वत्क्षमैव कारकं न तु मच्चेष्टितानीति सम्यक् अवधारितम् ॥

१२. **उत्सवस्तबके** लक्ष्म्याः फणिपतिवाचस्पतिप्रभृतिवर्ण्यम् उत्सववैभवम् अल्पधिया स्वेन स्तूयत इति नैच्यमावेदयन् सर्वप्राणिवर्गाभिगम्यत्वं, पश्यतां मनोनयनहारिता, सिसेविषा महिमा (५५९), प्रणिनंसूनां भक्त्यनुसन्धानं (५७२), सर्वसमाश्रयणीयत्वं (५७३), सर्वस्तुत्यत्वं (५७६), सुकरभजनत्वं (५८०), सर्वेष्टदायित्वम् (५९९) इत्यादि गुणजातं विस्तृतम् ॥

१३. **वदान्यस्तबके** - 'उदाराम्' (श्रीसूक्ते ५) इति श्रीसूक्तार्थं विस्तृणानः श्रियः वदान्यताम् अनन्यजनसामान्यामाचष्ट। ६०४तमे भङ्ग्यन्तरेण 'देवि त्वन्महिमावधिर्न हरिणा नापि त्वया ज्ञायते' (श्रीस्तवे ८) इत्युक्तार्थः स्मार्यते । ६०६तमे औदार्यमपि सङ्क्रामयति श्रीः अर्थिभ्य इति मनोज्ञं प्रत्यपीपदत् । ('अर्थिनः प्रथमे तस्य चरमान् पर्यपूरयन्' (यादवाभ्युदये १.२३) इतिवत्) । ६१३तमे प्रख्यातदात्रपेक्षया श्रियः उत्कर्षः निन्दास्तुत्या प्रकटीकृतः । प्रपदन, स्वदारिद्र्यनिवारणाद्यर्थाः ६२१तमे प्रतिपादिताः ॥

१४. **यमकस्तबके** - कवेः अलङ्कारविद्यालङ्कारभूतश्लाघनीयचमत्कृतिमत्त्वं स्फुटं व्यज्यते। एकषष्टिपद्यमितेऽस्मिंस्तबके स्वरव्यञ्जनसमुदायपौनरुक्त्ये आवापोद्वापादि चित्ररूपशब्दार्थालङ्कारसंसृष्टियुतयमकस्य बहुधा श्रीगुणवर्णनाय उपयोगः प्रदर्शितः । अस्य च दुरूहबह्वर्थगर्भत्वात् पटुप्रज्ञानामेव स्वारस्यातिशयावहत्वाच्च नातः परं किञ्चित् उच्यते । अत्र श्रियामेव अनन्या भक्तिः अर्थितास्ति (६२४) । तन्नामसहस्रसङ्कीर्तनात् योगिराजत्वावाप्तिः (६३४) सूचिता । ६५३तमे लक्ष्मीकटाक्षेण दिव्यधामप्राप्तिरुक्ता । ६८८तमे च तद्दृष्टेः पावनत्वं व्यञ्जितम् । ६७१तमे श्रीकटाक्षवतां नमस्या विहिता । मुक्तभोग्यत्वं ६७७तमे अभिहितम् ॥

१५. **नक्षत्रमालास्तबके** - अश्विन्यादिरेवत्यन्तनक्षत्रनामानि सन्दर्भवशात् प्रदर्शयन् प्रथमश्लोकप्रभृति त्रयोदशश्लोकपर्यन्तम् आरोहणक्रमेण एकैकाक्षराधिकपादतया पञ्चदशप्रभृति सप्तविंशतिश्लोकपर्यन्तमवरोहणक्रमेण एकैकाक्षरन्यूनपादतया नायकरत्नस्थानीयचतुर्दशश्लोकेन च नक्षत्रमालाख्यहारसन्निवेशमनुकुर्वता श्लोकसमुदायेन लक्ष्मीं वर्णितवान् । अत्र पूर्वफल्गुन्याः 'आर्यमतारकम्' इति मञ्जु वर्णितम् । उत्तराणाम् अषाढानां च 'विश्वदेवतारा'पदेन निर्देशः कृतः । इतरत्सर्वं स्पष्टनक्षत्रनामकं विहितम् । ७०५ तमे लक्ष्मीप्रपदनम् आचरितम्॥

१६. **चित्रचरित्रस्तबके** - लौकिकनयापेक्षया लक्ष्म्याः अघटितघटनसामर्थ्यं बहुधा विवृतम् । यथा - हनूमद्वालाग्नेः शीतीकरणं, मूकानां वाचालीकरणम् इत्यादि । तत्र ७२०तमे कवेर्नैच्यमनुसंहितम् ॥

१७. **नामवैभवस्तबके** - लक्ष्म्याः नाम्नां सर्ववेदेषु सादरं बहुशः पठितत्वं, (७२८) कीर्तनसौलभ्यं भोग्यता च

(७३४), भगवन्नामभिस्सह श्रीनामकीर्तनं (७४१), नामपावकत्वं सर्वाविशेषं (७५३), मोक्षप्रदत्वं (७६१) इत्याद्यर्थाः प्रदर्शिताः ॥

१८. **धामवैभवस्तबके** - लक्ष्म्याः पद्मवासिनीत्वं बहुधा स्तुतम् । पद्मश्रैष्ठ्यं च आविष्कृतम् । उत्तरत्र षद्पदपदत्वेन तस्यैव निर्देशः सचमत्कारं कृतः । द्वयमन्त्रगतत्वं (प्रतिपाद्यत्वं) लक्ष्म्याः अनेन स्मार्यते ।

१९. **अभयप्रदानस्तबके** - श्रियः भीताभयप्रदत्वं काकासुरे, लङ्काराक्षसीषु च आविष्कृतं भृशं वर्ण्यते । अत्र अभयं सर्वभूतेभ्यो ददतः भगवतः प्राप्तं भयं घोरम् 'अलमेषा परित्रातुं राघवाद्राक्षसीगणम्' (वा.रा. ५.५८.५७) इतिवत् श्रीः शमयति । अस्याः सकाशात् न कस्यापि भयसंभावनापि अनुग्रहमयीत्वनित्यमज्ञातनिग्रहत्वाभ्याम् । अत एव हि अस्याः जगन्मातृत्वं, पुरुषकारत्वञ्च युज्येते । 'न कश्चिन्नापराध्यति' (वा.रा. ६.११६.४५) इति ह्यस्याः अनुग्रहप्रकारसञ्चारः । अत एव 'लघुतरा रामस्य गोष्ठी कृता' (श्रीगुणरत्नकोशे ५०) इत्यभियुक्ताः । एतेऽम्शाः स्तबकेऽस्मिन् प्रपञ्चिताः । ८१७तमे अभयं भयम् इत्युभयमपि श्रीप्रसादान्वयविपर्ययादिति मनोज्ञमुपवर्णितम् । ८१९तमे 'भीषास्माद्वातः पवते' (तै.आ. ५.३१) इत्यादिश्रुत्युक्तविभवस्यापि देवस्य प्रसादने श्रीप्रसादापेक्षा सम्यगुन्नीता । ८३२तमे स्वरक्षणं श्रुतिरक्षणरूपणमुखेन प्रार्थितं चित्तरञ्जकमस्ति ।

२०. **देवतान्तरपरिसंख्यास्तबके** - लक्ष्म्या प्रसन्नया इन्द्रादीनां कृतो महानुग्रहः तत एव त्रैलोक्यक्षेमलाभश्च विविधं वर्ण्यते । अतः देवतान्तरभजननैरर्थक्यं लक्ष्म्या एव सेव्यत्वञ्च फलतः । अतः कल्पद्रुकल्पे सुसंराधे सर्वफलप्रदे देवतायां सत्यां कुतः क्षुद्राणि देवतान्तराणि भजेत् इति ८४५, ८५१तमयोः सम्यगुक्तम् । लक्ष्मीकटाक्षात् प्राप्तस्याप्यर्थस्य सन्मतिदायित्वं वैराग्यापादनद्वारा अपवर्गाधिकारप्रापकत्वं क्रमेण अपवर्गदापनत्वञ्चास्तीति ८६०तमे उक्तम् ।

२१. **दशावतारस्तबके** - भगवतः सर्वेष्वप्यवतारेषु लक्ष्म्याः अनपायिनीत्वं वर्ण्यते । न केवलमेतावन्मात्रमपि तु लक्ष्म्याः योगादेव भगवतोऽवताराः सफलाः इत्युक्तम् (८६५) । अत्र विशेषतः दशावतारानपि वर्णयित्वा अन्ते श्रियः अपाङ्गे दशावतारध्यानरूपणं (८९८), लक्ष्म्याः एकैकस्मिन्नप्यङ्गे दशावतारेऽन्यतमस्मारणवर्णनेन दशावतार-समुदायस्य तदङ्गशोभायां रूपणं (८९९) च बहु स्वरसं वर्तते ।

२२. **चित्रस्तबके** - 'स्वर-वर्ण-स्थान-बन्ध-यतीनां नियमस्तथा । प्रहेलिका च गूढं च च्युतकं चित्रमुच्यते ॥' () इत्युक्तलक्षणेन अष्टविधशब्दचित्रप्रधान-अलङ्कारविशेषेण श्रीविषयाः श्लोकाः ग्रथिताः । अत्रापि यमकस्तबकवत् अर्थविशेषानुसन्धानं तु महाप्राज्ञानाम् अलङ्कारविदां शब्दज्ञानामेवेति नास्माकमत्र प्रवेशः । अन्ते अत्र बहूनां श्लोकानां बन्धचित्रस्य रेखादिविन्यासः प्रदर्शितोऽस्ति । एतच्च स्तबकं वेदान्ताचार्याणां पादुकासहस्रयादवाभ्युदययोः चित्रपद्धत्यादिप्रकरणस्थश्लोकैस्साकं पठितं कवीनामेषामपि महाकवित्वं सुलभमावेदयेदिति निश्चिनुमः ।

२३. **सङ्कीर्णस्तबके** श्रियः नियतं कञ्चिद्गुणमवलम्ब्य यथाकथञ्चिदुपस्थितानां तद्गुणानां वर्णनं क्रियते । समस्तगुणविस्तारसमावेशनिवेशनत्वेन श्रीरत्र स्तूयत इति । अत्र काव्य, नाटक, तर्क, व्याकरण, कर्म, ब्रह्म मीमांसा, श्रुति प्रभृतिभिर्विद्यास्थानैः लक्ष्मीगुणवर्णनं तत्तद्रूपणमुखेन कृतं विद्यास्वरूपत्वाच्छ्रियः विद्येति नामधेयत्वाच्च । 'अर्थो विष्णुरियं वाणी' (वि.पु. १.८.१८) इति हि स्मर्यते । वाक्छब्दितत्वमस्याः पूर्वमेवोपपादितञ्च। लक्ष्म्याः गुणप्रकाशकाः निरूपिताः । ९७०तमे श्रीकटाक्षादपवर्गप्राप्तिप्रार्थना सम्यक्कृता ।

२४. **निर्वेदस्तबके** - 'अहो मे महती याता निष्फला जन्मसन्ततिः' (वङ्गिवंशेश्वरनित्यकारिकायाम् ११) इत्याद्यनुसारेण कविः स्वीयसर्वविधापचाराननादिकालादाचरितान्स्मृत्वा भीतः भृशं दूयमानः श्रियमेव तत्क्षान्त्यर्थं शरणयन् अभ्यर्थयते । अत्र ९९८तमः श्लोकः अनुसन्धेयः ॥

२५. **शरणागतिस्तबके** चान्तिमे कविः साङ्गप्रपदनं लक्ष्मीलक्षितवक्षसि तत्पुरुषकारपूर्वकम् अनुतिष्ठति । १०११तमे श्लोके ग्रन्थोपसंहारे अस्य ग्रन्थस्य, 'श्रेष्ठाः शिरःकम्पिनः' (श्रीमद्रहस्यत्रयसारे चरमश्लोकाधिकारे) इतिवत् भगवतस्तल्पभूतः फणिराजः शेष एव स्वयमामोदितेति उत्कर्षं व्यञ्जयति । अस्य सदृशं पारितोषिकं भगवतापि दातुमशक्यमिति १०१३तमे निगमयति । **इति स्तबकार्थसंग्रहः ॥**

अन्यदप्यत्र ग्रन्थे श्लाघनीयोंऽशः विद्यते यदेते कवयः बहुत्र लौकिकन्यायान् सुभाषितानि चोत्प्रेक्षन्ते । अत्र निदर्शनार्थं केचित्प्रदर्श्यन्ते - 'भ्रातृश्रियं सह भुवः परिबिभ्रतीति (३७), 'सह दयिततमेन स्वैरकेलौ सतीनां न खलु निजशिशूनां सन्निधिर्व्रीडहेतुः' (४९), 'तच्छेषत्वं कथमितरथा देवि तुल्येऽपि भूम्नि?' (९४), 'नीहारो नकरस्थमम्बरमणेः लीलाम्बुजं बाधते' (१४५), १५६तमे 'यस्यास्ति वित्तम्' (नीतिशतके ३२) इत्यस्य रूपणं, 'सन्तोऽपि वेलामतियन्ति रागतः' (१७६), 'गणयति न फलार्थी गौरवं लाघवं वा' (१७७), 'नरः कुशलमश्नुते न खलु साहसिक्याद्दते' (१८३), 'कार्यार्थिनो हि पुरुषस्य कुतोऽवलेपः?' (२०२), 'मलिनैकसख्यं प्रायेण देवि कुटिलप्रकृतेस्स्वभावः' (२२०), 'दध्यान्नूनमनेनसां हि कलुषं मिथ्याभिशंसञ्जनः' (२४१), 'छन्दानुवर्तनकृतः कुटिलस्य सर्वे' (२५३), 'विपक्षाणां पक्षीकृतिरपि विषादाय भवति' (२५९), 'तुष्ट्यै विशिष्य किल शिष्यगिरो गुरोस्स्युः' (३९३), 'द्वयोरेकत्रेच्छा जनयति मिथो द्वेषमधिकम्' (४१६), 'नापन्नपात्रार्पणतो हि नार्थः' (४१९), 'शतमन्धाः किमवेक्षितुं क्षमन्ते?' (४२२), 'प्रतिषेधन्ति हि बालसख्यमार्याः' (४२८), 'यद्वस्तु यद्गुणवता कलितानुषङ्गं तत्तद्गुणी....' (४२९), 'वैरं हन्त विरोधिनोः किल मिथो जन्मान्तरेऽप्यक्षतम्' (४६७), 'कर्तृत्वं क्रतुषु न केवलस्य पुंसः' (५११), 'मातृद्विषस्त्रिभुवने महती हि गर्हा' (५१५), 'गुरुतरमयः पिण्डं गर्वान्निगीर्णमहो रमे किमु जरयितुं शक्तं शुण्ठीकषायनिषेवणम्?' (५४९), 'कार्योद्यमोऽपि महतां कमले शिवाय' (७०३), 'कान्तः प्रियां वहति कामवशात् दृशि' (७१८), 'रवेररुजमाप्नुयादिति न पूर्वभाषा मृषा' (८०१), 'सति बलवदालम्बे स्याद्दुर्बलोप्यकुतोभयः' (८१३), 'लेढुं डाडिमकल्परत्नखचितं राज्ञः किरीटं रमे किं वा सर्वदुरासदस्य दयिताकेलीशुकस्त्रस्यति?' (८२०), देवतान्तरपरिसंख्यास्तबके - विविधनयानाविष्कृत्य लक्ष्म्या एव सेव्यतमत्वं व्यञ्जितं, 'शक्तिरुदेति कारणगता प्रायेण कार्येष्वपि' (८७२), 'नैराश्यमेव हि सुखं निगदन्ति सन्तः' (९७३), 'बद्धः स्वयं किमु विमोचयिता बतान्यम्?' (१००६) इत्यादयः ॥

एवं ग्रन्थस्यास्य अतिशयान्तरानाविष्करणे मन्मतिमान्द्यमेव निदानमिति न तत्र ग्रन्थकृतापराद्धं किमपि ॥

श्रीमच्छ्रीनामभूमाद्यनघगुणगणाविष्कृतौ तत्परं यत् हृद्यं श्रीवेङ्कटाध्वर्यभिधकविवरोपज्ञलक्ष्मीसहस्रम् ।
नानाश्रुत्यन्तघुष्टं मधुरिपुमहिषीवैभवं द्योतयत्सु ग्रन्थेष्वग्र्यां स्थितिं तत्प्रभजति जयतादार्कचन्द्रं निकामम् ॥ १ ॥

विंशाः पञ्चोत्तरास्तु स्तबकमयविभागाः पुनश्च क्रमात्ते
प्रारम्भाविर्भवोरस्स्थलवसतिदयायुक्तटाक्षप्रयत्नाः ।
सन्माङ्गल्यश्च सौन्दर्ययुतसरसशृङ्गारकैश्वर्यरूपाः
क्षान्त्याख्योऽथोत्सवश्च प्रथित इह तथासौ वदान्याभिधोऽपि ॥ २ ॥

पश्चादेषां पुनस्ते यमकरुचिरनक्षत्रमालासमेताः
चारित्रं चित्रयुक्तं विभवविषयके नाम धाम्नोरथातः ।
भीताभीतिप्रदानन्त्ववरसकलदेवान्तराणां प्रसंख्या
रूपादानं दशानां विविधबहुलसच्चित्रसङ्कीर्णकाश्च ॥ ३ ॥

निर्वेदाख्यस्तथायं शरणवरणनामान्तिमः पञ्चविंशः
युक्तश्चैतैः प्रबन्धः कमलवसतिसत्ख्यातमाहात्म्यवादी ।
पद्यानां मञ्जुलानां दशशतसहितो योऽतिशेते गुणेद्धः
प्रकाश्यं तन्तु नीत्वा रघुवरसहजो दास इत्थं सिषेवे ॥ ४ ॥

एवं बहुविस्तृतम्, अनर्घार्थरत्नगर्भम् अतिमनोहरम् उच्चारणमात्रादपि लक्ष्मीकटाक्ष (कटाक्षलक्ष्म्याश्च) संपादकं ग्रन्थरत्नमिदं लक्ष्मीसेवाधुरीणैः श्रीमद्भिः नारायणमहोदयैः कृष्णाभिधेयैश्च महनीयैः अर्थितोऽहं स्वयं प्रयोजनतया भागवतानुज्ञाकैङ्कर्यत्वेन च सादरं बहुमत्य प्राचीनजीर्णकल्पग्रन्थाक्षरमुद्रितसव्याख्यग्रन्थान्मूलमात्रं पृथक्कृत्य देवनागरीलिप्या दुर्मतिसंवत्सरे एकदा अलिखम् । अथापि तस्य मुद्रणादिसौकर्यार्थं पुनर्लेखनम् आकाङ्क्षितम् । तदपीदानीं निर्वृत्तम् । एतस्मिन्नवसरे निर्दिष्टपूर्वाः महाभागाः बहुवित्तव्ययायाससाध्यस्यास्य मुद्रणकार्यस्य धूर्वहान्वेषणे सन्ततं बद्धश्रद्धाः रामानुजसेवानिरतानां तन्नाम्नैव समितिमेकां सञ्चालयतां तिरुनारायणार्याभिधानां

महाभागानां साहाय्यम् अवलम्ब्य नवीनयन्त्रोपकरणसाहाय्येन इमं मुद्रणकार्यम् आरचितवन्तः इति तेषां बहुतरा कृतज्ञता आवेदनीया । मुद्रणे चास्य ग्रन्थस्य प्रथमं हस्तलिखितायाः कृतेरस्याः गणकयन्त्रसहकृतलेखनयन्त्रे संस्कृताक्षरैः मूलं संयोजितम् । ततः तच्छोधनादिरकारि । अथ तस्य मुद्रणार्थं छायाग्रहणयन्त्रयुतमुद्रणयन्त्रे मुद्रणार्ह (ब्रोमैड्) पत्रे तन्मुद्रणं कारितम् । एतस्य छायापत्रं गृहीत्वा तदुपयुज्य सहस्राण्यपि पत्राणां सलीलं मुद्रितुं शक्यन्ते । एषः क्रमः यद्यपि बहुव्ययसाध्यः तथापि मनोज्ञं पठनसौकर्ययुक्तं दोषरहितं च वर्तते इति सफल एव व्ययोऽस्येति मन्ये । विषये चात्र प्रेक्षावन्तो भवन्त एव प्रमाणम् ।

यद्यप्यस्मिन्कैङ्कर्ये चापलात्केवलात् उद्युक्तोऽहं निवेदिकया एतस्याः लेखने, तथापि तस्य सदोषत्वे क्षमां, सगुणत्वे प्रसादश्च सन्तः कुर्युर्मयीति दृढं विश्वसिमि ।

'वक्ता श्रोता वचनविषयः प्रीयतां श्रीनिवासः ।'

॥ इति शम् ॥

प्रभवसंवत्सरस्य सिंहमासि कृष्ण-अष्टमीदिवसे, कल्याणनगरे

इति सविनयमावेदयति

लक्ष्मीतद्दासदासः शोकहर्तृपुराभिजनः

रामानुजदासः

About the Book

'Lakshmi-Sahasram' is a classic Sanskrit Kavya composed of 1013 verses in praise of Goddess Mahalakshmi, in terse Sanskrit, replete with excellent grammatical, philosophical, literary and devotional expressions of great thoughts contained in the upanishads, epics & works of Poorvacharyas. The 'Dvaya' Mantra of Sri vaishnavas, consisting of 25 letters, has been expanded into 25 slokas by Sri Vedanta Desika in Sri Stuti. The same has been further elaborated by ***Mahakavi Arasanipalai, Venkatadhwari*** in this classic, into 25 chapters called 'Stabakas' which amply testify that his mastery in all branches of higher learning, viz. Tarka, Vyakarana, Mimamsa, Vishistadvaita Vedanta & Alankara is par excellence.

It is said that the author regained his eyesight by composing this work, which was lost purportedly due to a critical remark on Lord Narayana in one of his other works (Vishwa-Guna-Adarsa). Thus, the efficacy of this work in restoring eyesight, upon proper recitation, is believed to be phenomenal.